

ابن قبه رازی

عباس میرزایی

www.ketab.ir

ابن قبه رازی

عباس میرزایی

- سر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
- تهیه: پژوهشگاه علوم و کلام اسلامی
- سرویراستار: محمدباقر حساری
- چاپ: چاپخانه سوره بوعلی کتاب
- چاپ اول: زمستان ۱۳۹۴
- شمارگان: ۷۵۰
- قیمت: ۱۶۰۰۰ تومان
- عنوان: ۳۳۵ مسلسل: ۵۵۷

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشانی: قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
 تلفن و دورنگار: ۳۷۸۳۳۸۳۳-۰۲۵، ص.ب: ۸۵۸، کد پستی: ۳۷۱۵۶-۱۶۴۳۹
 مراکز پخش: ۱. قم، میدان شهید، تلفن و دورنگار ۳۷۸۳۳۸۳۳-۰۲۵
 ۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی درب دانشکده تهران، پاساژ فروزنده
 طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن: ۶۶۹۵۱۵۳۴

وب گاه: www.pub.isca.ac.ir و ایاتامه: nashr@isca.ac.ir

فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir فروشگاه الکترونیک نشر دیجیتال: www.digit.isca.ac.ir

سرشناسه: میرزایی، عباس، ۱۳۶۰-

عنوان: ابن قبه رازی/ عباس میرزایی؛ تهیه پژوهشگاه علوم و کلام اسلامی

مشخصات نشر: قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۴

مشخصات ظاهری: ۲۶۴ ص

شابک: ۱۶۰۰۰۰ ریال

978-600-195-216-6

وضعیت فهرست نویسی: فبیای مختصر

یادداشت: فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی: <http://opac.nliai.ir> قابل دسترسی است

یادداشت: کتابنامه: ص [۲۳۷]-۲۵۴؛ همچنین به صورت زیرنویس

یادداشت: نمایه

شناسه افزوده: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشگاه علوم و کلام اسلامی

شماره کتابشناسی ملی: ۳۸۶۸۱۵۲

فهرست

۱۳	سخن با خواننده
۱۳	رباره کلان طرح اندیشه نامه متکلمان امامیه
۱۶	درباره کتاب پیش رو
۱۹	مقدمه

شخصیت شناسی

۲۵	شخصیت ابن قبه رازی
۲۷	امامی شدن ابن قبه
۲۹	موقعیت و جایگاه علمی
۳۱	بسامد آرای ابن قبه
۳۱	در میان امامیه
۴۰	در میان اهل سنت
۴۳	اساتید و شاگردان
۴۵	آثار ابن قبه

۴۶	۱. کتاب الانصاف فی الامامه
۴۸	۲. المستثبت فی الامامه
۴۸	۳. الرد علی ابی علی جُنَابی
۴۹	۴. کتاب التعریف علی الزیدیه

۴۹	۵. المسأله المفردة فی الامامه
۵۰	۶. نقض کتاب الاشهاد لابی زید علوی یا کتاب نقض الاشهاد
۵۱	۷. النقض علی ابی الحسن علی بن احمد بن بشار
۵۲	۸. کتابی در رد بر قرامطه
۵۲	مناظرات کلامی
۵۴	تعامات و تقابلات علمی ابن قبه
۵۴	ابن قبه و شیخ صدوق
۵۵	ابن قبه و زید بن اسحاق
۶۰	ابن قبه و زید بن اسحاق
۶۵	ابن قبه و معتزله

زمانه و زمینه نگارش فرهنگی دوران ابن قبه رازی

۶۹	مقدمه
۶۹	۱. وضعیت سیاسی
۷۲	۲. وضعیت مذهبی - فرهنگی ری
۷۲	الف) بررسی وضعیت فقهی و حدیثی اهل سنت
۷۳	محدثان
۷۳	شافعیان
۷۵	حنبلیان
۷۶	حنفیان
۷۸	ب) بررسی وضعیت کلامی اهل سنت
۸۰	ج) بررسی وضعیت تصوف
۸۲	د) بررسی وضعیت شیعیان ری
۸۲	اسماعیلیان

۸۵..... بررسی وضعیت امامیه در ری

۹۰..... علمای امامیه در ری

روشن‌شناسی کلامی ابن‌قبه

۹۷..... عقل‌گرایی و نص‌گرایی

۹۷..... مقدمه

۱۰۰..... الف (نقد منفردی)

۱۰۰..... ۱. خبر واحد

۱۰۱..... ۲. خبر متواتر

۱۰۳..... ۳. خبر اجماعی

۱۰۴..... ۴. شهرت

۱۰۵..... ۵. اجماع

۱۰۸..... ۶. قیاس و اجتهاد

۱۱۳..... (ب) نقد محتوایی

۱۱۳..... ۱. برهان و دلیل

۱۱۴..... ۲. جدل

۱۱۷..... (ج) فهم و ادراک صحیح از متن

۱۱۷..... ۱. واژه‌شناسی

۱۱۹..... ۲. توجه به عرف

۱۲۰..... ۳. توجه به زمان

۱۲۱..... ۴. شخصیت‌شناسی

۱۲۲..... ۵. بررسی فِرَق و مکاتب

۱۲۴..... ۶. اصول نقد کلامی

اندیشه های کلامی

۱۲۹	مقدمه
۱۳۰	خداشناسی
۱۳۰	۱. اثبات خدا
۱۳۰	۲. اثبات خدا
۱۳۱	۱. پیام
۱۳۲	پیامبرشناسی
۱۳۲	۱. ضرورت رسالت
۱۳۲	۲. پیامبر اسلام
۱۳۳	۳. معجزه
۱۳۴	۴. معجز پیامبر اسلام ﷺ و قرآن
۱۳۶	امام شناسی
۱۳۷	بخش اول: امامت عامه
۱۳۷	۱. جایگاه امام
۱۳۸	۲. وجوب تعیین امام
۱۳۸	الف: برهان عدالت
۱۳۹	ب: برهان اضطرار
۱۴۰	۳. ضرورت وجود یک امام
۱۴۱	۴. ملاک امامت
۱۴۳	۵. وجوب اطاعت از امام
۱۴۴	۶. امام و معجزه
۱۴۶	۷. شرایط و ویژگی های امام
۱۴۶	۱-۷. خاندان

۱۴۸	۲-۷. علم امام
۱۵۰	گستره علم امام
۱۵۲	علم غیب
۱۵۴	۳-۷. عصمت
۱۵۵	براهین عصمت
۱۵۵	برهان اول
۱۵۶	برهان دوم
۱۵۶	برهان سوم
۱۵۷	پاسخ به اشکال بحث عصمت
۱۵۷	اشکال اول
۱۵۸	اشکال دوم
۱۶۰	گستره عصمت امام
۱۶۱	عصمت و اختیار
۱۶۱	۴-۷. نص
۱۶۷	تواتر نصوص امامت
۱۶۸	۵-۷. افضلیت امام
۱۶۹	۶-۷. ویژگی های دیگر
۱۶۹	۸. وظایف امام
۱۷۱	امام و اخذ وجوہات
۱۷۲	جهاد امام
۱۷۴	بخش دوم: امامت خاصه
۱۷۴	امامت امام علی علیه السلام
۱۷۵	اثبات امامت امام علی علیه السلام
۱۷۵	۱. حدیث غدیر

۱۷۵	نقد و بررسی حدیث
۱۷۹	پاسخ به پنج اشکال
۱۸۵	۲. حدیث منزلت
۱۸۵	نقد و بررسی حدیث
۱۸۷	پاسخ به پنج اشکال
۱۹۲	عم تواتر نصوص امامت امام علی علیه السلام
۱۹۴	علل بی‌توجهی به نصوص امامت امام علی علیه السلام
۱۹۷	شیعیان و شیعه
۱۹۹	امامت امام حسن علیه السلام
۱۹۹	امامت امام حسین علیه السلام
۲۰۰	رد امامت حسن علیه السلام
۲۰۰	امامت امام سجاد علیه السلام
۲۰۱	امامت امام باقر علیه السلام
۲۰۱	امامت امام صادق علیه السلام
۲۰۲	امامت امام کاظم علیه السلام
۲۰۳	امامت امام رضا علیه السلام
۲۰۳	امامت امام جواد علیه السلام و امام هادی علیه السلام
۲۰۴	امامت امام حسن عسکری علیه السلام
۲۰۵	رد امامت جعفر کذاب
۲۰۷	امامت دوازدهمین امام

فرقه‌های شیعی

۲۱۹	سبائیه
۲۱۹	زیدیه

۲۲۱	خطایه
۲۲۱	مغیریه
۲۲۲	واقعه بر جعفر بن محمد
۲۲۲	فطحیه
۲۲۳	اسماعیلیه
۲۲۴	قراطمه
۲۲۵	واقعه بر موسی بن جعفر
۲۲۵	پیران محمد بن علی
۲۲۶	جعفریه
۲۲۷	بدیه و لابیعه
۲۲۷	ارزیابی کلی فرقه‌های سنی
۲۳۰	بررسی علت اختلاف اسمیه
۲۳۳	نتیجه
۲۳۷	کتاب‌نامه
۲۵۵	نمایه
۲۵۵	اشخاص
۲۶۰	فرقه‌ها و قبایل
۲۶۳	مکان‌ها

سنجی با خواننده

در بارهٔ کلان طرح اندیشه‌نامهٔ متکلمان امامیه

علم کلام از بالارزش‌ترین دستاوردهای فرهنگ اسلامی است که همچون دانش فقه در میان همین بستر پایه‌ریزی شده است. متکلمان بزرگ امامیه همواره کوشیده‌اند ضمن تبیین آموزه‌های اعتقادی دین و دفاع از آنها، پاسخگوی شبهات گوناگون اعتقادی نیز باشند. این عملکرد، نقش مهم و تأثیرگذاری در پایه‌ریزی شالوده‌های معرفت دینی در حوزه‌های گوناگون علمی - فرهنگی و اجتماعی داشته و جامعهٔ اسلامی را در برابر نمونه‌های بدیل استحکام بخشیده است.

امروزه با پیداشدن زمینه‌ها و چالش‌های اعتقادی نو، اهمیت کلام صدچندان شده است. بی‌شک پرداختن به این چالش‌ها بدون توجه به پیشینهٔ غنی کلامی‌ای که از متکلمان برجستهٔ امامیه بر جای مانده است، کامیاب نخواهد بود؛ لیکن بازخوانی و به‌دست‌دادن سابقه و گذشتهٔ تاریخی کلام نیز دشواری‌های خاص خود را دارد. این دشواری‌ها بیشتر از دو ناحیه متوجه مطالعه در تاریخ کلام است: نخست ناکارآمدی یا ناآشنایی محققان علاقه‌مند به این حوزه با شیوه‌های پژوهشی مطالعهٔ تاریخی فکر و اندیشه و دیگر بی‌اطلاعی از ادبیات کلام امامیه در سده‌های نخستین تاریخ کلام امامیه.

افزون بر این دو مشکل، استفاده قابل توجه از منابع مخالفان امامیه و بی توجهی به فضا و چارچوب شکل گیری این آثار همگی منجر به آن شده است که بسیاری از پروژه های بازساخت اندیشه های متکلمان امامیه در جهان معاصر در فضایی رشد کند که الگوی فکری صحیحی بر آن حاکم نباشد. طبیعی است برون داد این گونه پژوهش ها آثاری خواهد بود که کلام امامیه را بی ریشه یا تأثیرپذیر از دیگر گرایش های اسلامی یا غیراسلامی معرفی نماید. نمونه هایی از این فرآورده ها را می توان هم اکنون در آثار مستشرقانی چون «دلونگ»، «مکدرموت»، «اشمیتگه»، فان اس و محققانی چون «مدرسی طباطبائی» و «تدوین» و غیر آنها یافت.

باری، خمودی پژوهش در این حوزه و البته در بین دانشوران شیعه، مرهون عواملی چند است؛ بدین ترتیب نبود یا کمبود برنامه های کلان و صحیح در معرفی تاریخ کلام و اندیشه شیعه از مهم ترین این عوامل خواهد بود؛ به همین دلیل هم، تدوین و سامان دهی پژوهش ها در جهت تحقق این آرمان ضروری می نماید.

بی شک، تدوین تاریخ اندیشه های کلاسی شیعه از زوایا و نواحی گونه گونی قابل اجرا خواهد بود؛ شخصیت های سامان بخش این تاریخ، جریان ها و مکاتب تاریخ ساز در عرصه اعتقادات، موضوعات و تراث برجامانده از دانش کلام محورهای متفاوتی اند که هر کدام در این فرایند از ویژگی خاصی برخوردارند.

«اندیشه نامه متکلمان امامیه» کلان فعالیتی از مجموعه تلاش های پژوهشگرده فلسفه و کلام پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی است که برای دست یازیدن به این هدف، پژوهش درباره متکلمان تاریخ ساز شیعه را در دستور کار قرار داده تا با رویکردی میان رشته ای، اعتقادات متکلمان امامیه را

در طول تاریخ به تصویر بکشد و از نوآوری‌های روشی و محتوایی ایشان پرده بردارد. بدون تردید علی‌رغم فعالیت‌ها و آثار پراکنده‌ای که در تاریخ این رشته انجام شده است، این طرح به‌واقع نخستین حرکت جامع در بازشناسی این بخش از اندیشه شیعه است که به منصفه ظهور رسیده است؛ از این‌رو در این کلان‌پروژه، فهرستی بالغ بر هشتاد متکلم در قالب دوازده مدرسه فکری سامان یافته که از یک تقدم و تأخر تاریخی نسبی نیز برخوردارند؛ مدارس چو مدرسه کلامی مدینه؛ مدرسه کلامی کوفه، مدرسه کلامی قم، مدرسه کلامی بغداد، مدرسه کلامی ری، مدرسه کلامی حله و غیر آن.

نحوه پژوهش‌های این مجموعه، هرچند شایسته بود تحلیلی تعریف شود تا در پرتو پس‌زمینه و بسترهای فکری، فرهنگی و سیاسی مدارس مورد نظر، تحلیل واقع‌بینانه‌تری از آثار اندیشه‌ها به دست داده شود و زوایا و نقاط کور و تاریک تاریخ کلام مشخص و در انجام، تبیینی از سیر تحولات اندیشه‌های کلامی، همچنین تأثیر و تأثرات متکلمان بر یکدیگر به منصفه ظهور رسد؛ اما این رویه به دلیل دشواری‌های پیش‌گفته کمتر دست‌یافتنی می‌نمود؛ لذا حداقل انتظار و هدف این طرح، گزارشی دقیق و درشت (توصیفی) از آرا و اندیشه‌های اندیشمندان تعریف شده است؛ با این هدف تلاش می‌شود پروژه‌های آن خالی از تحلیل نباشد.

اولویت این کلان‌طرح نیز در ناحیه نقاط تاریک تاریخ کلام تعریف شده است تا مدارس فکری مدینه، کوفه، قم و بغداد بیش از گذشته مغفول نماند و معرفی درست و صحیحی از اندیشه‌های متکلمان این مدارس به تصویر کشیده شود.

برون‌داده‌های مطالعات و تحقیقات در این کلان‌پروژه که در قالب تک‌نگاری‌هایی با عنوان متکلم مورد نظر به زیور طبع آراسته می‌شود، بر

پایه دو محور عمده سامان یافته است: محور نخست به شخصیت، زمینه و زمانه فرهنگی و اجتماعی می‌پردازد تا از خط فکری و جریان اثرپذیری و اثرگذاری متکلم مورد پژوهش آگاهی دهد. محور دوم که مهم‌ترین و اساسی‌ترین بخش تحقیق است، جدای از تقریر صحیح مباحث، نظام فکری متکلم را در هر یک از محورهای اصلی این بخش به تصویر می‌کشد. مهم‌ترین سرفصل‌های این بخش، جدای از نشان‌دادن چگونگی نگرش متکلم به دانش کلام، بررسی اندیشه‌های او در قالب سرفصل‌های کلی معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی، خداشناسی، جهان‌شناسی، راه‌نماشناسی، انسان‌شناسی و فقه‌شناسی است.

در همین راستا کتاب‌های هشام‌بن‌حکم، سید مرتضی، سید رضی، نوخیمان و مؤمن الطاق منتشر شده و آثار، شیخ صدوق، زیدبن‌علی و معتزلیان شیعه‌شده نیز در آستانه انتشار می‌باشد.

درباره کتاب پیش‌رو

ابن‌قبه از متکلمان نامی شیعه در اوایل سده چهارم هجری است. وی در برهه‌ای از زندگی خویش همچون ابو‌عیسی وراق، ابن‌راوندی و ابن‌مؤنک معتزلی بوده، اما بعدها به تشیع گرایید و مذهب امامیه را اختیار نمود. به واسطه این‌قبه در دوران حیات علمی خویش از بارزترین متکلمان امامیه در ری شناخته شد که با بسیاری از معتزلیان و زیدیان درگیری‌های اعتقادی داشته و در عمل ردیه‌های گونه‌گونی را در تاریخ به نام خویش ثبت کرده است. نیم‌نگاهی به تراث باقیمانده از او به‌خوبی نشان می‌دهد وی در حوزه مباحث امامت بیش از دیگر حوزه‌های عرصه کلام فعالیت داشته است. با این همه تأثیرپذیری او در ساختارمندکردن مباحث این حوزه از معتزله انکارناپذیر است.

اثر حاضر در واقع مطالعه تحلیلی بخشی از تاریخ کلام امامیه است که بر پایه اطلاعات موجود، تصویری از فضای پراهم کلام شیعه در این دوران ارائه می‌کند؛ دورانی که کلام امامیه تحولی تازه را تجربه می‌نماید. این اثر در کنار کتاب معتزلیان شیعه شده می‌تواند تصویری از تاریخ کمتر شناخته شده کلام امامیه را بازخوانی کند و میراث فکری و اعتقادی اندیشمندان این دوران را غبارروبی نماید.

در پایان از نویسنده ارجمند آقای دکتر عباس میرزایی، حجت الاسلام والمسلمین استاد محمد تقی سبحانی، ناظر علمی کلان طرح اندیشه‌نامه متکلمان امامیه، حجت الاسلام آقای اکبر اقوام کرباسی مدیر گروه کلام، آقای اصغر رمضانی کارشناس و اعضای محترم شورای پژوهشی و سایر عزیزانی که در به‌ثمررساندن این اثر توفیق داشتند، تشکر می‌کنم.

علیرضا آل‌بویه

مدیر پژوهشکده فلسفه و کلام اسلامی

مقدمه

این قبه را از نظر از بزرگ‌ترین شخصیت‌های علمی دوران خود بوده که در طول تاریخ کلام شیعه تأثیرات جدی در پاره‌ای از اندیشه‌های کلامی امامیه نهاده است. او از متقدمان امام شیعی در اوایل سده چهارم هجری است. این قبه تقریباً در سال‌های پایانی سده دوم قرن چهارم هجری از دنیا رفته است. او ری را کانون فعالیت‌های علمی خود قرار داده بود و تنها متکلم امامی نامی دوران خود در این شهر و حتی شرق جهان اسلام است. وی زمانی معتزلی بوده و به احتمال تحت تأثیر برخی از خاندان‌های کلامی بغداد تشیع امامی را انتخاب کرده است. پیش از او ابو عیسی بن سابق، ابن راوندی و ابن مملک، از شخصیت‌های شناخته‌شده معتزلی، اندیشه کلامی امامیه را پذیرفته بودند.

این قبه پس از «دوره فترت» کلام امامیه و نوزایی آن در بغداد به ظهور رسید. او از استوانه‌های کلام امامیه در ری بوده که با گروه‌های مخالف تشیع امامی مانند معتزلیان و زیدیان درگیری‌های فکری داشته است. این قبه افزون بر ردیه‌نگاری‌ها کتاب‌هایی در بحث کلام نگاشت که صفحاتی از آنها باقی مانده است. بررسی عنوان‌ها و محتواهای نگاشته این قبه گرایش وی به بحث

امامت را آشکار می‌کند. توجه اندیشمندان امامی به تألیفات و نظریات وی، افزون بر بیان جایگاه علمی، از صاحب‌نظر بودنش در بحث امامت حکایت دارد. اندیشه‌های امامی ابن قبه را در آثار متکلمانی چون شیخ مفید، سیدمرتضی و شیخ طوسی می‌توان ره‌گیری کرد و این جایگاه ابن قبه را در بحث امامت می‌رساند. او از اولین شخصیت‌هایی است که تحت تأثیر ساختار الهیات معتزلی مباحث امامت را مطرح کرد و این به گفته ابوالحسن خیاط و ابوالحسن اشعری ظاهراً نقش پررنگی در انتقال آموزه‌های معتزلی به امامیه داشته است.

این تحول نشان از اهمیت ابن قبه در طول تاریخ تفکر امامیه است. با این حال اندیشه‌های وی اکنون، آن گونه که شایسته است، مورد پژوهش قرار نگرفته است. کتاب مذکور فرایند تکامل از دکتر سیدحسین مدرسی و مدخل دائرةالمعارف بزرگ اسلام عمده تلاش‌های صورت گرفته درباره ابن قبه رازی است. متمرکز نبودن کتاب مدرسی بر اندیشه‌های ابن قبه با رویکرد تاریخ تفکر باعث شده چهره کامل او را در ابن قبه ترسیم نشود؛ از این رو بررسی و تحلیل اندیشه وی موضوع این تحقیق قرار گرفت.

اندیشه‌نامه کلامی ابن قبه در واقع مطالعه موردی فقه امامت از تاریخ کلام شیعه است که در تحلیل تاریخ این دانش نقش مهمی ایفا می‌کند. این اثر تلاش می‌کند به سهم خود، بر اساس اطلاعات موجود، تصورات از فضای پرباهام کلام شیعه در این دوران ارائه کند. به‌طور کلی اندیشه‌نامه‌های کلامی متکلمان شیعه به تبیین بستر کلام شیعه و رفع ابهام‌های آن می‌پردازند.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از دکتر صفری فروشانی که همواره با یاری‌های دل‌سوزانه کمک‌کارم بوده‌اند و جناب حجة الاسلام والمسلمین استاد محمدتقی سبحانی که ارزیاب علمی اثر بودند و از مباحث ایشان بهره

بسیار بردم صمیمانه قدردانی کنم، همچنین از دکتر آل بویه، دکتر منصور نصیری و حجت الاسلام والمسلمین اکبر اقوام کرباسی و دیگر مسئولان پژوهشکده کلام که زمینه نشر این اثر را فراهم آوردند، کمال تشکر را دارم. جا دارد از دوستانم در گروه تاریخ کلام امامیه پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم السلام آقایان سیدحسین حائری، سیداکبر موسوی، سیدعلی حسینی زاده، حسین نعیم آبادی، جعفر رضایی و علی امیرخانی که با نکته‌سنجی‌هایشان بر غنای کتاب افزودند نیز یاد کنم. در ضمن از زحمات پدر و مادر مهربانم و همسرم برای همه همایش‌هایم کمال سپاسگزاری را دارم.